

УДК: 37.113.42(477.51)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ЧЕРНІГІВЩИНИ (ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Світлана Матвієнко
Ніжин

У статті досліджено історико-педагогічний аспект організації дозвілля учнівської молоді в Чернігівській губернії на початку ХХ ст. у контексті розвитку культури означеного періоду. З опорою на архівні джерела автором подано особливості добору форм і напрямів організації дозвілля учнів навчальних закладів різного типу. Висвітлено погляди видатних громадських діячів Чернігівщини даного періоду на проблему організації дозвілля учнівської молоді.

Ключові слова: дозвілля, Чернігівщина, учнівська молодь, навчальні заклади.

Актуальність дослідження. Становлення української державності потребує докорінних змін в освіті, культурі та соціальній сфері. Кризові економічні, соціальні явища та виховний вакуум періоду 1990-2000 років негативно позначилися на формуванні духовності молодого покоління, на усвідомленні дітьми та молоддю моральних норм по відношенню до оточуючих і суспільства в цілому.

Духовність, духовна культура визнані одними з найважливіших рис громадянина України. Державною національною програмою «Освіта (Україна ХХІ ст.)» задекларовано, що «національне виховання в Українській державі має бути спрямоване на формування у молоді і дітей світоглядної свідомості ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв та інших соціально значущих надбань вітчизняної і світової духовної культури» [6, 5].

Сприятливі умови відтворення та утвердження національної культури, виховувати духовно багате молоде покоління покликана сучасна школа. Природно, що зміни у реформуванні сучасної школи на засадах гуманізації національної освіти й виховання ставлять перед педагогами завдання не тільки оновлення змістового наповнення навчальних дисциплін. Передусім важливо створити учню такі психологічно комфортні умови (як під час навчального процесу, так і в позаурочній роботі), коли він матиме можливість реалізувати свої творчі здібності, задовольнити художньо-естетичні потреби тощо.

Проблеми дозвілля учнівської молоді стали предметом досліджень А. Воловик, А. Капської, І. Петрової, С. Пішуна, Н. Цимбалюк та ін. У роботах зазначених науковців поняття «дозвілля учнівської молоді» визначається як час, прийнятний для формування особистішої культури.

Концептуальне осмислення проблеми організації дозвілля учнівської молоді перекотало нас у тому, що даний процес неможливий без урахування вітчизняних культурно-історичних, виховних традицій і педагогічного досвіду, набутого в окремих регіонах нашої держави. Різноманітні форми організації просвітніх, позашкільних і позаурочних заходів для учнів було презентовано Чернігівщиною - культурно-освітнім регіоном, який має значний культурно- педагогічний досвід виховання учнівської молоді.

Відповідно до зазначеного, *актуальність дослідження* визначається необхідністю осмислення та подальшого використання досвіду організації дозвілля учнівської молоді.

набутого в освітній практиці чернігівських навчальних закладів різного типу, в умовах сучасної освіти.

Аналіз останніх публікацій. В останні роки питання організації дозвілля учнівською молоді Чернігівщини частково розглянуто в дисертаційних роботах: О. Травкіної, Т. Грищенко, М. Маріо, Л. Дорохіної, Т. Ляшенко, О. Аніщенко, Т. Сухенко, С. Чуйко.

Висвітленню окремих сторін організації позаурочної та позашкільної форм роботи з учнівською молоддю Чернігівського регіону засобами музики присвячені наукові дослідження Г. Самойленка, Л. Масол, О. Михайличенка, Ж. Володченко, О. Коваленка, В. Малиневської, С. Самаріної та ін.

Метою дослідження є аналіз історико-педагогічного досвіду організації дозвілля учнівської молоді Чернігівщини (початок ХХ ст.).

Завдання дослідження:

- висвітлити особливості використання форм організації позаурочної роботи з учнями навчальних закладів різних типів в Чернігівській губернії (початок ХХ ст.) відповідно до впливу культурно-просвітницьких процесів, які відбувалися в регіоні у зазначений історичний період щодо забезпечення учнівського дозвілля.

- визначити перспективи використання досвіду організації дозвілля учнівської молоді Чернігівщини в практиці сучасних навчальних закладів.

Викладення основного матеріалу. Організація дозвілля учнів Чернігівщини на початку ХХ ст. значною мірою обумовлювалася культурно-мистецьким середовищем регіону, що сформувалося під впливом загальних прогресивних тенденцій національно-культурного відродження даного періоду, пов'язаного із розвитком українського театру, музики та інших видів мистецтва.

До початку ХХ ст. вагомого значення в розвитку культури Чернігівщини набуває діяльність різноманітних культурно-освітніх, мистецьких і музичних товариств, як-от: аматорське літературно-мистецьке об'єднання «Товариство, кохаюче рідну мову», заснованого Л. Глібовим; Чернігівське музично-драматичне товариство, Чернігівське відділення ІРМТ, культурно-просвітницька організація «Просвіта» тощо. Серед напрямів діяльності даних товариств можна виділити проведення активної просвітницької роботи серед населення губернії, зокрема, щодо організації дозвілля молоді шляхом залучення її до відвідання музично-драматичних постанов, спектаклів, концертів тощо.

Найважливішим серед напрямів роботи з учнями навчальних закладів у перші десятиліття ХХ ст. було *морально-релігійне* виховання. У розпорядженні опікуна Київського навчального округу, надісланому на ім'я директора народних училищ Чернігівської губернії за №378 від 03.10.1902 р. було висловлено пропозицію більш активно залучати молодь до проведення виховних заходів релігійного спрямування, у тому числі до відвідування учнями богослужінь, організації спільної церковної служби разом із колишніми учнями шкіл [4, 5].

Архівні документи початку ХХ ст. - періоду українського національно-культурного відродження - свідчать про те, що в організації дозвілля молоді віднайшли гідне продовження славетні регіональні традиції хорового виконавства, розпочаті за часів діяльності архієрейського хору Л. Барановича, Глухівської співацької школи тощо. Ці традиції відродилися у проведенні заходів Братського хорового руху з метою підвищення рівня духовності та релігійної просвіти населення губернії. Серед заходів, які проводились Братством св. Михаїла князя Чернігівського за участю молоді, були духовні та світські концерти, народні читання, спів на дитячих ранках тощо [13].

Прийнятність церковної музики перетворювала сферу духовної музичної культури не тільки на найбільш розвинену, але й на самостійну музично-освітню структуру. Окрім церковного співу у навчальних закладах різного рівня, церковних службах у приходських і домових церквах, у культурно-мистецькому житті. Чернігівської губернії набули актуальності такі дозвіллі форми роботи з молоддю, як релігійно-духовні читання та духовні концерти.

В означений історичний період велике значення до організації релігійних і масових виховних заходів за участі учнівської молоді висувалися особливі вимоги. Так, місце проведення заходів повинно було мати великий естетичний вплив на учнів красою форм, масовістю учасників. Заохочувалася вступна бесіда про історію та культурні традиції того закладу, у якому відбувався релігійний захід.

Вагомий внесок у справу організації духовно багатого дозвілля учнівської молоді в перші десятиліття ХХ ст. в краї надали різні форми Братського хорового руху та активна концертна діяльність на Чернігівщині українських композиторів і культурних діячів (М. Лисенка,

М. Заньковецької, трупи М. Садовського та ін.). Активну позицію щодо організації культурного дозвілля народних мас та учнівської молоді губернії займали відомі громадські діячі Чернігівщини кінця XIX - початку XX ст. М. Коцюбинський та Б. Грінченко. Вони наголошували на необхідності формування у молоді ціннісного ставлення до прекрасного; запобігання поширенню у народі шкідливих звичок і норм поведінки.

Громадські діячі краю наголошували на необхідності долучення учнів до народного театру та «хорошої народної пісні». Високим орієнтиром у справі виховання молоді, на думку Б. Грінченка мали бути віковічні традиції «старой Малороссии», зокрема, Чернігово- Сіверщини, коли при кожній церкві була школа, читались книжки, навчали співу. Тоді народна творчість досягла високого розвитку і дала нам «превосходные художественные образчики, сохранившиеся до нас и этот расцвет народного творчества находился в известной зависимости, между прочим, и от влияния школы и грамотности...» [5, 83].

Чернігівщина завжди відзначалась особливими здобутками в організації спільних для учнівської молоді та дорослого населення губернії культурних заходів, які також проводились за ініціативи місцевих учителів. Педагоги-музиканти багатьох міст губернії намагались спрямовувати й підтримувати притаманне цьому історичному періоду прагнення молоді до самоосвіти, яке проявлялось в її участі в театральних трупях і хорових колективах, відвідуванні концертів.

Так, відомий на Чернігівщині музикант і педагог ніжинської гімназії при Ніжинському Історико-філологічному інституті (НІФІ) Ф. Проценко згадує в мемуарах, що «вистави і концерти відвідували члени музичних товариств, їх родини, дрібні буржуа, *студенти гімназій*, (розрядка наша - С. М.). Гімназисти відвідували концерти за пільговими квитками» [11,16].

Для ознайомлення учнів з музичною спадщиною видатних композиторів у багатьох навчальних закладах краю традиційно влаштовувались спільні з дорослими та учнями інших навчальних закладів музичні вечори, концерти. З метою морально-особистісного зростання та задля створення публічної оцінки успіхів вихованців гімназій на такі вечори запрошувались батьки гімназистів; зазвичай концерти проходили за участі численної міської публіки. Як свідчать архівні джерела, музичні концерти в гімназіях Чернігівщини вирізнялись жанровою різноманітністю й професійністю виконання [9].

У переважній більшості жіночих гімназій губернії у позаурочний час проводилася плідна робота по проведенню спільних із учнями інших гімназій або шкіл літературно-музичних вечорів, ранків, концертів, свят, екскурсій до духовних святинь Чернігова, Києва та Москви з метою відвідування богослужінь, слухання співу хорів у кращих соборах [7,36].

Для організації духовно багатого дозвілля учнів великого значення набули екскурсії, завданнями яких було задоволення художньо-естетичних потреб: учні, спілкуючись з прекрасним, вічним, долучаючись до мистецтва, мали можливість поглиблювати естетичне сприйняття, формувати естетичний ідеал. Віднайдені нами архівні дані про організацію дозвілля у Чернігівській гімназії Н. Заостровської свідчать про відвідання ученицями духовних святинь м. Чернігова - Троїцького та Єлецького монастирів, а також про подорож на пароплаві до Домницького монастиря, розташованого в 25 верстах від Чернігова [7, 36].

Проведення шкільних свят, літературно-музичних вечорів потребувало значних витрат, що закладались в кошторис навчального закладу додатково. Перш за все, це стосується створення великих вистав із оформленням декорацій і музичним супроводом. Наприклад, Чернігівською гімназією Н. Заостровської задля проведення дозвіллевих учнівських заходів було придбано рояль вартістю 550 крб. [7,1,39]. У Борзенській чоловічій гімназії концертні виступи гімназистів проходили у спеціальній залі під супровід роялю вартістю 263 крб. Зала була предметом гордості вихованців гімназії, оскільки лише на обладнання сцени та естради почесним опікуном закладу було виділено 200 крб. Гімназисти разом з ученицями місцевої жіночої гімназії з благодійницькою метою грали водевіль А. Чехова, виставу І. Тобілевича «Сто тисяч» [8,3,33].

До 1915 р. посилювалась потреба в проведенні «розумних та колективних розваг» серед учнів початкових училищ. Цьому сприяло, зокрема, широке розповсюдження музично- театральних гуртків, об'єднань тощо. Ініціаторами проведення музично-театральних заходів виступали також учителі співів місцевих шкіл, які готували виступ хорового колективу для участі в концерті або виставі. Так, у 1915 р. у Макіївській школі за ініціативи місцевих вчителів був організований «доволі пристойний малоросійський хор і створена невеличка трупа любителів сценічного мистецтва» [13,10].

Організація дозвілля учнів навчальних закладів нижчої ланки з метою прилучення їх до

справжніх духовних цінностей, попри злиденне державне фінансування, також була об'єктом уваги дирекції шкіл, зважаючи на занепад моральних устоїв суспільства, поглиблений буремними революційними настроями й військовими подіями 1-ї Світової війни. Основними формами організації позакласної і позаурочної роботи з учнівською молоддю стали культурно-просвітницькі заходи, які проводилися спільно з митцями, педагогами шкіл, регентами церковних ходів, а також відпочинок учнів під музику в громадських місцях тощо.

Архівні дані свідчать про те, що для учнів шкіл м. Ніжина до віншування їх Імператорських Величностей у «Графском саду или другом удобном месте были устроены бесплатные развлечения с музыкою, пением и раздачею гостинцев». Аналогічні заходи до цієї пам'ятної дати проводилися також для учнів місцевого Грецького Олександрівського, 2-х класного міського, ремісничого училища, а також інших ніжинських шкіл - церковноприходських, міської школи садівництва [4,18]. Проведення численних заходів було приурочено подіям сьогодення, а також датам із минулого.

До організації духовно багатого дозвілля учнів долучалася студентська молодь НІФІ, Глухівського та Чернігівського учительських інститутів. Архівні документи засвідчують, що у перші роки ХХ ст. поширеною формою педагогічного просвітництва серед населення м. Ніжина були публічні лекції на актуальні психологічні або педагогічні теми, які проводилася одним із професорів НІФІ. Міські заходи педагогічного спрямування супроводжували виступи спільних студентських і учнівських колективів [3, 5].

У якості вступної або заключної частини зібрання пропонувалися кращі учнівські музичні номери. Ініціатором проведення педагогічних просвітницьких читань у Ніжині був Ф. Проценко. Виступи студентських колективів супроводжували лекції представника педоцентризму, професора НІФІ О. Музиченка, який у власній педагогічній методиці пропонував урахувати в процесі навчання рівень творчих здібностей дитини, її емоцій і почуттів [12, 8-8].

Не були викреслені із загальної справи підвищення рівня моральності та релігійності молоді й учні закладів середньої освіти. Наприклад, у Мринській Людмилинській жіночій учительській семінарії організація дозвілля учениць проявилася проведенням широкого спектру музично-естетичних позашкільних заходів. Архівні дані свідчать, що головною особливістю проведення музично-виховних заходів Людмилинської жіночої учительської семінарії була висока самоорганізація учениць. Проведення дозвілля для вихованок Людмилинської семінарії ґрунтувалося на гуманітарних ідеях, урахуванні потягу учениць до читання релігійної літератури та їхньому бажанні брати участь у церковному співі. Зазначимо, що велика кількість учениць семінарії була з бідних сімей, тому в навчальному закладі поступово створилася община незаможних вихованок, які сповідували ідеї самовдосконалення як засобу духовної реформації суспільства на християнських цінностях [2].

Особливо цікавими для дозвілля семінаристок були поїздки до м. Києва з метою відвідання місцевих храмів: Андріївської і Десятинної церков, Володимирського собору та Києво-Печерської Лаври, де учениці слухали спів кращих духовних хорів. Тричі учениці, отримавши безкоштовний вхід, слухали виступ симфонічного оркестру в залі Російського купецького зібрання. За відсутності керівника колективу семінаристки грали у самостійно створених оркестрах мандоліністок і балалаєчниць [2,15].

Висновки: 1. На визначення шляхів, а також безпосередню організацію заходів, спрямованих на організацію дозвілля учнівської молоді Чернігівщини (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) значний вплив мали культурно-просвітницькі процеси, які відбувалися в регіоні. Вирішальний вплив на організацію дозвілля учнівської молоді Чернігівщини у перші десятиліття ХХ ст. мала концертна діяльність у губернії українських композиторів і культурних діячів, а також дієвість форм Братського хорового руху.

2. Основними формами організації духовно багатого дозвілля учнівської молоді на Чернігівщині на початку ХХ ст. були: літературно-музичні вечори, ранки; форми концертної діяльності Братського хорового руху; концерти; екскурсії до духовних святинь великих міст; участь у військових оркестрах; відвідання музично-драматичних постанов, спектаклів, концертів тощо.

3. Досвід використання музики в організації позаурочної роботи з учнівською молоддю Чернігівщини важливо переосмислити з позицій новітніх освітньо-виховних вимог, виявити продуктивні ідеї та впровадити їх в сучасну практику навчальних закладів.

Література:

1. Відділ Державного архіву Чернігівської області в Ніжині (ВДАЧО в Ніжині). Ф. 340, оп. 1., од. зб. 136. — Нежинская городская управа. Дело о праздновании коронавания императора Николая Александровича, 1896 г. — 19 с.
2. ВДАЧО в Ніжині. Ф. 1353, оп. 1, од. зб. 46. — Отчет за 1913 г по учебной части Мринской Людмилинекой женской учительской семинарии, 1913 г. — 587 с.
3. ВДАЧО в Ніжині. Ф. 1367, оп. 1, од. зб. 2467. — Дело гимназии при Нежинском историко-филологическом институте. Об устройстве в 1913 г. в гимназии ученических утр и вечеров, 1913 г. — 18 с.
4. ВДАЧО в Ніжині. Ф. 1405, оп. 1, од. зб. 1. — Фастовецкое высшее начальное народное училище. Книга протоколов, 1917 г. — 45 с.
5. Гринченко Б. Д. Народные спектакли / Б. Гринченко // Земский сборник Черниговской губернии. — 1900. — № 4. — С. 82-83.
6. Державна національна програма «Освіта» (Україна) XXI століття». // Освіта. - 1993. — №41.
7. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО) Ф. 779, оп. 1, од. зб. 1-4. — Черниговская гимназия Н. Н. Заостровской. Протоколы заседаний пед. советов за разные годы. — 1913 - 1919 pp.
8. ДАЧО. Ф. 813, оп. 1, од. зб. 1-2. — Борзенская мужская гимназия. Личные документы учеников и копии свидетельств, 1915г.
9. Матвієнко С. І. Музична освіта та виховання дітей і молоді на Чернігівщині (XVIII – XIX ст.) : навч. посібн. / Матвієнко С. І. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 186 с.
10. Описание деятельности Братства Святого Михаила князя Черниговского // Черниговский церковно-общественный вестник. — 1916. — 11 марта. — № 138. — С. 1-2.
11. Проценко Ф. Д. Мистецькі спомини [за ред. М. Шкурка] / Федір Данилович Проценко. -К., 1996.- 57 с.
12. Программы литературно-музыкальных вечеров, собранных Ф. Д. Проценко. — Ф. 132 (Архив Ф. Д. Проценко), оп. 4, ед. хр, 1. — 1902 — 1903 гг. — 9 с.
13. Черниговская земская неделя за 1915 г. - №29.
14. Центральний державний історичний архів України (Ц ДІА України в м. Києві). Оп. 207, од. зб. 279. — Дело управления Киевского Учебного округа об отчетах по училищах Черниговской губернии за 1883 г. — С. 32-33.

В статтє дослідован историко-педагогический аспект организации досуга ученической молодежи Черниговской губернии в начале XX ст. в контексте развития культуры данного исторического периода. С опорой на архивные источники автором рассмотрены особенности выбора форм и направлений организации досуга учеников учебных заведений разных типов. Раскрыты взгляды выдающихся общественных деятелей Черниговщины данного периода на проблему организации досуга ученической молодежи.

Ключевые слова: досуг, Черниговщина, ученическая молодежь, учебные заведения.

The historic-pedagogical aspect of organization of leisure of student's young people of the Chernygovskoy province at the beginning of the XX item in the context of development of culture of this history period is explored in the article. With support on the archived sources an author considers the features of choice of forms and directions of organization of leisure of students of educational establishments of different types. The looks of prominent publicmen of Chernygovschyny of this period on the problem of organization of leisure of student's young people are exposed.

Key words: leisure, Chernygovschyna, student's young people, educational establishments.